

Boyka Nedeva

(Veliko Tarnovo, St Cyril and St Methodius University of Veliko Turnovo, Department of Romance Studies)

Approaches to the Linguistic Interpretation of Loanwords (based on Material from Bulgarian and Portuguese)

Abstract: The article discusses the main approaches to the treatment of lexical borrowing. According to the traditional method, with the borrowing of lexemes from a foreign language, transfer and permeation of language elements from one language into another occurs. Cognitive contactology puts emphasis on the major role of the recipient language, which creates new lexical units through replication or imitation of foreign language models. Some contemporary linguists not only raise the question of an overhaul of the nature of the lexical borrowing process, but also propose a revision of the terminology used by classical contactology.

Бойка Недева

(Велико Търново, Великотърновски университет „Св. св Кирил и Методий”
катедра „Романистика”)

Подходи при лингвистичната интерпретация на заемките (по материали от български и португалски език)

През последните десетилетия в публикациите, засягащи проблеми, свързани с неологията и заемането на чуждоезикови лексикални средства, се открояват два подхода. По-старият, традиционен подход, разглежда заемането като **пренасяне и проникване на езикови елементи от един език в друг** (Виж: Камара 1985, Корея/Лемош 2005, Молхова 1979, Бояджиев 2011, Българска лексикология 2013). Другият, възникнал в средата на XX век, разглежда лексикалното заемане като **вътрешноезиково създаване на лексикални единици чрез копиране или имитация на чуждоезикови модели** (фонетични, словообразователни или лексикално-семантични).

Представата за езиковото заемане като фонемно копиране на чуждоезиков модел е предложена от Е. Хауген (1950), за когото заемката е опит за възпроизвеждане в един език на определени стандарти от друг език. При това тази репродукция не е просто имитация, а творческо пресъздаване на оригиналната дума. При лексикалните заемки думата преминава от езика източник в езика приемник, където претърпява фонологична и морфологична адаптация, но чуждата лексикална единица може да бъде ‘адаптирана’ и чрез нейния буквален превод, т.е. посредством калкирането ѝ. Представянето на лексикалното заемане като вътрешноезиков процес на създаване на нови лексикални

единици посредством копиране/имитиране на чуждоезикови структури, позволява разглеждането на лексикалните заеми и лексикалните калки като разновидности на заемаването на лексикални средства.¹

Е. Хауген (1950: 230-231) нарича ‘модел’ чуждоезиковата лексикална единица, която се възпроизвежда от носителите на друг език приемник. Възпроизвеждането може да стане посредством „трансфер” (пренос) или „субституция” (заместване). Процесът се определя като „трансфер”, когато чуждата лексикална единица се установи с непроменена форма в приемащия език и се разглежда като иновация за него. При заместването чуждата дума се заменя с еквивалентна дума от приемащия език. Калките и семантичните заеми са примери за процеси, при които протича заместване. Като отчита разликата между „трансфер” и „заместване” в рамките на синхронен анализ, Е. Хауген (1950: 214), цитиран от Алвеш (1987: 2; 1984: 120), предлага формална типология (и съответна терминология) на видовете лингвистични заеми, приети от друг език, а именно:

а) *лексикални заеми* (англ. *loan-words*) – протича пълен морфемен трансфер без заместване. Включва почти всички видове лексикални заеми, при които едновременно се пренасят значението и формата на чуждата дума.

б) *смесени или хибридни заеми* (англ. *loanblends* или “*hybrids*”) – на лице е частичен трансфер и частично морфемно заместване. Пренесените морфемни, дума или израз търпят частична морфологична адаптация, като се получават хибриди.

в) *преводни заеми* или *семантични заеми* (англ. “*loanshifts*” или „*loan-translations and semantic loans*”) – осъществява се пълно морфемно заместване без трансфер и пълна адаптация чрез промяна на думата (осъществява се субституция т.е. заместване на заемката с домашна дума).

У. Вайнрайх (1974: 11), цитиран от С. Карвальо, доразвива идеите на Е. Хауген. Той използва термина „*interferência*” (влияние, въздействие), за да обясни промените, настъпили със заемката (оригинала) след въвеждането ѝ в лексикалната система на приемащия език. Контактът² между езиците води до ситуация на билингвизъм, който е в основата на „взаимната езикова интерференция”, а това е първата крачка към появата на чуждоезикови заеми. Вайнрайх разглежда като ‘интерференция’ случаите на отклонение от нормата в двата езика, наблюдавани в речта на двуезични индивиди в резултат на езиковия контакт (Карвальо 2008: 93).

Съгласно представата за заемане, предложена от У. Вайнрайх (1974: 11), ако имаме два езика X и Y, морфемите от X може да бъдат пренесени в Y (което отговаря на лексикалните заеми) или пък Y-морфемите може да бъдат използвани с нови номинативни функции за X-морфемите (калки). При простите лексикални елементи най-характерният вид интерференция е прекият трансфер на последователни фонемите от един език към друг. При сложни лексикални елементи посочените процеси се комбинират и се получават хибриди. В резултат на езиковата ‘интерференция’, т.е. на взаимното влияние между езиците, се появяват „копия” или „реплики” на чуждоезикови изразни средства, които се установяват трайно при честата и продължителна употреба от страна на двуезични индивиди. С времето употребата им вече не се определя от билингвизма. Когато даден индивид, носител на езика X, използва езикова форма от чужд произход не като цитат или някаква случайна заемка

¹ Виж: Хауген (1950), Илина, Сычева (1998), Алексиева (2006), Благоева (2005: 22)

² В цитирания по-горе труд Вайнрайх (1974:1) дава едно от първите определения на „езиков контакт” (“*Sprachkontakt*”), а именно „Казваме, че два или повече езика са в контакт, ако те се използват последователно от едни и същи лица.” [“(…) two or more languages will be said to be in contact if they are used alternately by the same persons.”]

от езика Y, а защото я е чувал и срещал в редица други изречения в езика X, заетият елемент може, от дескриптивна гледна точка, да се разглежда като част от езика X” (Вайнрайх 1974: 11, цит. по Алвеш 1984: 120).

Според някои съвременни лингвисти при навлизането на думи от един език в друг е изключително опростено да се говори за заемане, тъй като лексикалните елементи, които са обект на трансфер, се намират във взаимоотношение не само с новата средата, в която попадат, но и със средата, от която произлизат. Заемането е процес на творческа репродукция на чуждия модел и при анализа на този процес трябва да се съпоставят оригиналният модел, т.е. прототипът, и неговата творческа имитация. Евентуалните различия между прототипа и новопоявилата се дума (заемката) са доказателство за гъвкавостта и креативността на езика приемник (Виж: Илина и Сычева 1998, Алексиева 2006, Трифонова 2011: 179).

Докато Е. Хауген и Вайнрайх не изключват наличието на трансфер, други езиковеди определят лексикалните заемки, имитиращи чужд модел, единствено като естествен вътрешноезиков продукт. Според тях заемката се включва в граматичната система на приемащия език и се оформя по неговите морфологични правила и с лексикалните средства, с които този език разполага. Така заемката започва да съществува самостоятелно от оригинала (Виж: Илина и Сычева 1998, Алексиева 2006).

Илина и Сычева (1998: 92) цитират Ефремов (1974), според когото лексиката, употребявана от даден език, е неделима от неговата граматична система, и лексемите, създадени с домашни езикови средства, макар и под чуждо влияние, е нелогично да се определят като чуждоезикови (заемки). Адаптирането на графичната форма на чуждоезиковите думи е един от критериите за разделяне на заемките на „асимилирани” („заети”) и „неасимилирани” („чуждици”) и за разграничаване на често употребяваните от неасимилираните думи от чужд произход. При това трайното установяване в приемащия език на чуждоезикови елементи зависи не само от степента на асимилация (фонологична, графична, морфологична), но и от честотата на тяхната употреба (Ефремов 1974, цит. по Илина и Сычева 1998: 92).

Разглеждането на лексикалното заемане като трансфер, като пренасяне на думи от един език в друг, логично предполага известен период на адаптация на чуждоезиковия прототип към граматичните норми на приемащия език и постепенното установяване на чуждата форма в новата езикова система. Като се позовават на анализите на емпиричен материал, събран от различни изследователи, Илина и Сычева (1998) посочват случаи на частична или на пълна фонетична субституция на заетите думи, както и употреба в различна позиция на нетипични за приемащия език звукове и звукосъчетания. Понякога при отдавна заети думи се наблюдава „надхвърлящо пределите на закономерното фонетично съответствие сближаване на заетите думи с изконната лексика, дори получаване на мотивираност в приемащия език” и заемката трудно може да се отдели от установената лексика на приемащия език. Отчитайки, че органичното включване на лексикалните заемки в граматичната система на приемащия език е основен аргумент за разглеждането им като вътрешноезикови създания, наблюдаваните отклонения на заемките от домашните граматически модели или установяването на непроменени форми на някои заемки може да се разглеждат не като липса на асимилиране, а като сигнал за необходимостта от вътрешноезикова промяна, т.е. за промяна на езиковата норма. С други думи, честата употреба на лексеми, отклоняващи се от езиковата норма, може да служи като индикатор за лингвистите, че е време за промяна на съществуващата езикова норма³ (Илина, Сычева 1998: 93).

³ Тук е уместно да се посочи Речник на португалския език, публикуван през 2001 г., който, в разрез с действащите правописни правила, включва предложения за адаптирани англицизми, сред които порт.

Лексикалното заемане е една метафора, смята българската езиковедка Н. Алексиева (2006: 78-79) и не бива да се разглежда като буквално приемане или придобиване на нещо материално. Да заемем нещо означава да използваме „нещо създадено от друг“, докато по правило при адаптирането им към всеки език английските заемки търпят доста промени и се отдалечават, повече или по-малко, от своя прототип, от оригиналния модел. В случая е неприемливо да се говори за материално заемане на лингвистичен материал, т.е. заемането е една илюзия. Всъщност се осъществява копиране на чуждите модели (за форма и семантика), чиято новост води до известен първоначален „психолингвистичен дискомфорт“ у носителите на езика. На базата на внесения модел българският език създава свое лексикално копие като използва фонемите и графемите, с които разполага в собствения си инвентар. Така оригиналната форма (първоизточникът) и нейното копие съществуват паралелно във времето, но в различни езици. С други думи, след заемането се появява нова дума, която е само лексикално подобие на първообраза в новата езикова система (Алексиева 2006: 78-79).

Според теорията на когнитивната контактология в хода на заемането езикът приемник е активна страна и се отнася избирателно към възможността да копира и възпроизвежда чужди модели. Двигателите на този процес, двуезичните индивиди, интуитивно се съобразяват с нормите и капацитета на своя майчин език и чуждите фонемите и графемите се заместват с най-близките и най-адекватните в приемащия език според компетентността и по преценка на съответния индивид. Новопоявилата се дума е самостоятелна, тя не зависи от оригинала в изходния език и често активно създава свои производни, като разширява обсега на семантичните си връзки с лексеми от приемащия език. Развиването на нови значения, непознати в изходния език, както и метонимното опростяване на двусловни словосъчетания⁴, потвърждават независимостта на лексикалното копие в новата среда (езикова, социална, идеологическа и пр.) (Виж: Алексиева 2006:80-81; Илина, Сычева 1998; Данчев 1981: 199, Трифонова 2011).

В рамките на модерните представи за репродукцията на чужд езиков модел чрез творческата му имитация в приемащия език, според Илина/Сычева, заемането на думи и формирането на лексикални калки може да се разглеждат като разновидност на процеса лексикално заемане. При традиционния подход възпроизвеждането на дадена чужда лексема чрез пренасяне на семантиката ѝ върху домашна словоформа всъщност е отказ от заемането на чуждата дума, поради което калкирането не може да се разглежда като разновидност на заемането. При традиционното схващане на лексикалното заемане като преход или трансфер се оказва по-трудно и обосноваването на паралелното използване на заемки и на новосъздадени домашни неологизми, а също и паралелното функциониране в езика на различни фонетични и граматични варианти на

stafe (от англ. *staff*), вместо правилното *estafe*, порт. *stande* (от англ. *stand*), вместо *estande*, порт. *spote* (от англ. *spot*), вместо *espoté* и др. Въведените от португалския речник (2001) натурализирани форми на английски заемки са широко коментирани и критикувани от местните езиковеди. В същото време тези варианти не намират реална подкрепа сред носителите на езика, които продължават да използват английските думи в оригинал. Според М. Корея поради липсата на ефективно действаща нормативна институция процесът на интегриране на заемките в португалския език е бавен и неkoordinиран, като основна роля в него играе реалната употреба на заетите думи. Често това води до лингвистични несъответствия, които биха могли да бъдат избегнати с навременната и компетентна намеса на специалистите (Корея 2005: 15).

⁴ Данчев посочва примери на заемки от английски, при които се наблюдава „метонимно изместване на значението на цялото словосъчетание“ върху един от компонентите му (Виж: Данчев 1981).

застата дума (Илина, Сычева 1998: 93-94). Например двойките думи „данъчен” и „фискален”, „ревизия” и „одит” са различни по форма, но с еднакво семантично съдържание и имат идентична номинативна и синтактична функция. При съвременния когнитивен подход заемаването (включвайки калките) може да бъде разглеждано като реализиране на потенциала на езиковата система, стимулирана и направлявана от чуждоезиковите модели (Виж: Алексиева 2006, Благоева 2005: 22-23, Трифонова 2011).

Съвсем противоположно е мнението на Нели Карвальо, която се позовава на наблюденията си върху португалския език. Според нея термините заемки не са творение на приемащия език, тъй като новият външноезиков контекст не е стимулирал креативността на потребителя на езика, а той само е наместил в своята езикова система елемент, взет от друг език (Карвальо 1989). От своя страна лузитанистката М. Босерда разглежда заемката като лингвистична иновация само от гледна точка на нейната стилистично-дискурсивна функция, т.е., че е създадена една нова употреба (Босерда 2006, цитирана по Рибейру 2008).

Някои от навлезлите в българския език английски лексеми доста добре са се адаптирали към системата на българския език и, макар че генетично тези думи остават чужди по произход, около много от тях са се образували цели словообразователни гнезда от създадени на местна почва нови производни (напр. *банкинг/банкиране, брокер/брокерстване, офшорен/офшорка, дилър/дилърка, дилърски*). Както отбелязва Л. Крумова-Цветкова, при когнитивния подход „Домашната и недомашната лексика се разглеждат като равнопоставени в синхронен и структурен семантичен план. Това е основателно при чуждоезикова лексика, която формално и семантично се е вписала в лексикалната система на езика приемник, но едва ли е възможно при единици, които са с явна характеристика на чужди елементи в приемащия език” (Крумова-Цветкова 2013: 97).

От представените становища става ясно, че някои съвременни изследователи, сред който има и български езиковеди, настояват за преразглеждане на същината на процеса на „лексикално заемане”, както и за ревизия на терминологията, използвана от класическата контактология. Те не смятат за уместно да се говори за „заемка”, защото с промяната в икономическите и политическите условия, от една страна, езикът изпитва необходимост от нови езикови средства, за да наименова новите понятия, предмети и процеси, и търси начин да създаде такива, от друга - новосъздадените по чуждоезиков модел изразни средства са абсолютно съзнателно творение на българския език и затова, вместо „заемане”, се препоръчват термините „лексикално взаимодействие”, „копиране/имитиране” или „творческа репродукция”. Приема се, че изградените със средствата на приемащия език и съобразно действащите в него граматични правила, „реплики” или „копия” на чуждите думи, не зависят от своя прототип в изходния език и с времето (в резултат на процесите на адаптиране) все повече се отдалечават от него по звучене, правопис или по морфологични особености.

Ако обаче се съпоставят процесите на навлизане на английски думи в европейски езици от различни семейства, се оказва, че, докато в българския и в други славянски езици, се наблюдават редица еднотипни тенденции, а процесите на адаптация и интеграция⁵ на лексикални единици от английския език се осъществяват с доста ускорени темпове, то в португалския, в испанския и в някои други езици (сериозни притеснения от липсата на адаптация на английските заемки в немския език

⁵ За повече информация виж: Бояджиев 2011; Българска лексикология 2013, Вачкова 2001: 113-120; Вачкова, Вачков 2003; Кирова 2006; Колковска 2006; Колковска, Благоева 2012; Попова 2009 и посочената там литература.

изказват и някои немски специалисти и общественици⁶), които, както и английският, използват латинската азбука, навлизащите през последните десетилетия чужди думи се употребяват предимно в оригинал, без каквито и да е промени в произношението или в техния правопис. В тези случаи не се появява нова дума, не се регистрира сериозно активизиране на словообразователния капацитет на езика, а просто се пренася и включва в употреба чуждоезиковият прототип. Първоначално заетите нови думи са странни и чужди за носителите на езика, но с времето, както и с други неща в живота, които по принцип не одобряваме, хората започват да свикват и дори да не са съвсем наясно с тяхната семантика, все по-често да ги употребяват. Така дори неспециалистите се чувстват по-модерни и по-компетентни.

В езиците, в които чуждите думи продължават да се изписват в оригинал, а в португалския език използването на отличителни маркери (поставянето им в кавички или отделянето им от другия текст с наклонен шрифт) е задължително изискване и в много от случаите то се спазва, чуждоезиковите лексеми неизменно се отличават от домашните и са особено лесно разпознаваеми поради специфичните им фонемни, графемни или словообразователни особености. Докато българските езиковеди обсъждат уместността на термина „заемка“, „реплика“ или „лексикално копие“ за лексемите, които навлизат от английския език, в научната литература в Португалия много по-често, вместо „empréstimo“ (заемка), се използва терминът „estrangeirismo“ (чужда дума, чуждица) и това е напълно разбираемо – лексемите с чужд правопис и звучене още дълго време ще бъдат чувствани като чужди/ци.

Според изтъкнатата българска езиковедка Л. Крумова-Цветкова (2013: 97) между двата подхода, на класическата и на когнитивната лингвистика, няма рязка граница и използването на традиционната терминология „заемане“ и „заемка“ е напълно оправдано, просто тези термини не бива да се схващат в съвсем буквален смисъл. В изследването, от което е част представеният текст⁷, се придържаме към класическата терминология и се използват термините „заемка“, „заемане“, „чужда дума“, „чуждица“, съгласно разгледаното по-горе класическо тълкуване.

ЛИТЕРАТУРА

Алвеш 1984: *Alves. Ieda M.*, A integração dos neologismos por empréstimo ao léxico português, В: сп. Alfa, бр. 28 (прилож.), Сау Пауло, с. 19-126.

Алвеш 1987: *Alves. Ieda M.*, Empréstimos Lexicais na Imprensa Política Brasileira, São Paulo, В: сп. Alfa, бр. 32, XIV, публ. 1988, Congresso Internacional de Linguistas, Berlim Oriental, с. 1-14.

⁶ В същото време изследване от 80-те години на XX в., представено от лингвиста Стайнбах (Steinbach 1984: 228), цитиран от С. Карвальо (2008: 60-61), показва, че повече от половината от анализираниите английски заемки в немския език се произнасят съгласно правилата на немската фонетика, като английските звукове биват замествани с възможно най-близки еквивалентни немски звукове (Steinbach 1984: 228).

⁷ Английски лексикални заемки във финансово-икономическата лексика на съвременния португалски и български език

- Алексиева 2006: *Алексиева. Невена*, Активната роля на националния език при чуждо лексикално влияние, В: Националният език в условията на чужди влияния и глобализация, с. 78-82.
- Благоева 2005: *Благоева. Диана*, Аспекти на калкирането в най-новия период от развитието на българския език, изд. ИК Галик, София.
- Босерда 2006: *Bocerda, M. F.*, A incorporação de empréstimos ingleses no português do Brasil: processos de adaptação ortográfica, дипломна работа (Mestrado em Língua Portuguesa e Lingüística), Faculdade de Ciências e Letras, Universidade Estadual Paulista, Araraquara, 2006. (Цитиран по Ribeiro e Silva Ferreira, Karoll – Виж по-долу)
- Бояджиев 2011: *Бояджиев. Тодор*, Българска лексикология, изд. УИ „Св. Климент Охридски”, София, 3 изд.
- Българска лексикология 2013: *Крумова-Цветкова Лилия, Благоева Диана, Колковска Сия, Пернишка Емилия, Божилова Мая*, БАН, АИ „Проф. Марин Дринов”, София.
- Вайнрайх 1974: *Weinreich Uriel*, Languages in Contact: findings and problems. Hague-Paris: Mouton, 8 ed., Eighth printing.
- Вачкова 2001: *Вачкова Кина*, Изследвания по история на българския книжовен език (Помагало за студенти), ШУ, Шумен.
- Вачкова, Вачков 2003: *Вачкова Кина, Вачков Веселин*, Евролингвистични иновации в славянските стандартни езици. - В: Славянска филология. Доклади и статии за XVIII Международен конгрес на славистите – Любляна, БАН, София, с. 122-131.
- Данчев 1981: *Данчев. Андрей*, Англицизмите в българския език, - В: Съпоставително езикознание, кн. VI, с. 190-204.
- Илина, Съйчева 1998: *Илина Л. А., Съйчева О. В.*, Лексическое заимствование: переход иноязычий или внутриязыковое создание? – В: Гуманитарные науки в Сибири. Серия филология, Новосибирск, № 4, с. 91-96.
- Камара 1985: *Câmara. Jr. Mattoso*, 12 изд. Dicionário de linguística e gramática, Petrópolis: Vozes, с. 105.
- Карвальо 2008: *Carvalho. Sara Micaela Pereira*, Os anglicismos no Alemão contemporâneo: frequência, distribuição e integração”, 192 с., Дисертация, Достъпна на: <http://www.rcaap.pt/detail.jsp?id=oai:ria.ua.pt:10773/11333>
- Кирова 2006: *Кирова Людмила*, Български словосъчетания със зает компонент в атрибутивна функция; В: електр. версия на сп. Български език и литература, № 6, 2006 г. достъпна на адрес: <http://liternet.bg/publish3/lkirova/e-slovosychetanieto.htm>
- Колковска 2006: *Колковска, Сия*. Семантични иновации и интеграция при новите интернационални икономически термини в българския език - В: Научни изследвания в чест и памет на акад. Дуриданов, В. Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий”, с.173-178.
- Колковска, Благоева 2012: *Колковска, Сия., Благоева Диана*. Интернационализация на новата лексика (върху материал от българския език). – In: Specyfi ka leksyki i słowotwórstwa w językach słowiańskich. Prace Slawistyczne 136. Warszawa.
- Корея 2005: *Correia. Margarita*, Terminologia, neologia e normalização: como tratar os empréstimos neológicos, В: сп. Terminómetro, спец. брой: A terminologia em Portugal e países de língua portuguesa em África, Лисабон, с. 15-20.
- Корея, Лемош 2005: *Correia Margarita, Lemos Lúcia San Payo de*, Inovação lexical em português, APP, Edições Colibri, Lisboa.
- Молхова 1979: *Молхова. Ж.*, Английските заемки в българския език, - В: Помагало по българска лексикология, Наука и изкуство, София, с. 227-238.

- Попова 2009: *Попова. Мария*, Аспекти на глобализацията в българския език, -В: Езиковедски изследвания в чест на чл. кор. проф. д-р Т. Бояджиев, проф. д-р В. Попова и проф. П. Пашов, изд. СУ, София, с. 68-74.
- Първев 1979: *Първев. Христо*, Чуждите лексикални средства в съвременния български книжовен език, - В: Помагало по българска лексикология, Наука и изкуство, София, с. 117-129.
- Речник 2001: *Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea*, Academia das Ciências de Lisboa, Editorial Verbo.
- Рибейру 2008: *Ribeiro e Silva Ferreira, Karoll*, O anglicismo na linguagem da mineração: um estudo exploratório, UFRS, Instituto de letras, Porto Alegre, Достъпен на: <http://www.lume.ufrgs.br/handle/10183/14388>
- Трифенова 2011: *Трифенова Йорданка*, За лексикалното взаимодействие на българския език с други езици, - В: Слово и словестност, Сборник по случай 70 годишнината на доц. д-р Юлия Балтова, ЕМАС, София.
- Хауген 1950: *Haugen, Einar*. The analysis of linguistic borrowing. *Language*, 26, с. 210-231.